ROCZNIKI PEDAGOGICZNE
Tom 11(47), numer specjalny – 2019
DOI: http://dx.doi.org/10.18290/rped.2019.11s-21

ANNA PORĘBIAK

PROBLEM PRZEMOCY W ŚRODOWISKU RODZINNYM JAKO ŹRÓDŁO ZAGROŻENIA EGZYSTENCJI CZŁOWIEKA

WSTĘP

Zagadnienie przemocy w środowisku rodzinnym jest bez wątpienia znane. Większość ludzi potrafi powiedzieć, czym ona jest, jak się objawia oraz do czego może doprowadzić. Niestety nie są to informacje rzeczowe. Szybki rozwój mass mediów dostarcza ułamkowej wiedzy na ten temat. W XXI wieku nadal jednak można się spotkać z pewnymi stereotypami dotyczącymi tego zjawiska. Bardzo często doprowadzają one do ukrywania przez rodzinę problemu przemocy (por. Pierzchała, Cekiera, 2008; 2009).

Przemoc może dotyczyć każdej rodziny oraz występować w wyższych klasach społecznych. Zarówno sprawcy, jak i ofiary mogą być ludźmi inteligentnymi, po wyższych studniach, pracującymi w dobrze prosperujących firmach. Bez wątpienia jest to zjawisko, które może dotknąć każdego człowieka. Dlatego bardzo ważne jest, aby podjąć walkę z istniejącymi stereotypami. Nie jest to jednak łatwe, gdyż społeczeństwo często nie wie, że zjawisko przemocy w środowisku rodzinnym jest wspólnym problemem.

Zmiana utartych przekonań oraz wzrost świadomości społecznej w sposób szczególny mogą pomóc młodym ludziom, którzy za kilkanaście lat będą dorosłymi, tworzącymi państwo obywatelami. Duże znaczenie ma to, jakie wzorce oraz warunki panują w domu rodzinnym, który stanowi pierwsze i podstawowe miejsce funkcjonowania przedstawicieli młodego pokolenia. Bardzo ważne jest to, aby edukować w tej tematyce szczególnie studentów pedagogiki, których zadaniem za kilka lat będzie kształtowanie młodszych

Anna Porębiak – studentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych; e-mail: annaporebiak-96@wp.pl

pokoleń, gdyż poprzez swoje zachowanie i postępowanie mogą stanowić wzór zarówno dla podopiecznych, jak i całego społeczeństwa.

Artykuł został napisany przez studentkę resocjalizacji, która dzieli się swoimi spostrzeżeniami oraz doświadczeniami wyniesionymi z odbytych praktyk, zajęć akademickich, a także obserwacji społeczeństwa (por. Pierzchała, 2013; 2015; 2016; 2017; 2018). Autorka dokonała wyboru powyższego tematu, ponieważ chce pokazać, jak duże znaczenie ma zjawisko przemocy w środowisku rodzinnym na dalsze życie człowieka oraz jego rozwój. Niniejszy artykuł ma na celu próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie: W jaki sposób przemoc w środowisku rodzinnym zagraża ludzkiej egzystencji?

Pierwsza część artykułu odnosi się do samego zjawiska przemocy w środowisku rodzinnym, jego genezy, podstawowych pojęć, rodzajów i form. Kolejno pokrótce zostały omówione wizerunki sprawcy i ofiary przemocy. Trzeci rozdział jest poświęcony opisowi skutków przemocy w środowisku rodzinnym.

1. ZJAWISKO PRZEMOCY W ŚRODOWISKU RODZINNYM

Rodzina jest jedną z najważniejszych i pierwotnych wspólnot, która zaspokaja podstawowe potrzeby człowieka. Odgrywa bardzo ważną rolę dla osób w niej współistniejących. Zaliczana jest do pierwszego i podstawowego środowiska wszechstronnego rozwoju człowieka. To, jakie wartości i normy moralne wyniesiemy z domu rodzinnego, będzie miało wpływ na nasze dalsze życie i rozwój. Istotne znaczenie mają również relacje między członkami ją tworzącymi. Kontakt z najbliższymi osobami, których darzymy zaufaniem i uczuciem, odgrywa istotną rolę w kształtowaniu osobowości. Jedną z podstawowych zasad, będącą gwarancją udanego życia rodzinnego, jest obecność, miłość i więzi między domownikami. Bez nich rodzina przestaje być wspólnotą. Według Jana Pawła II rodzina „[…] złożona i ożywiona przez miłość, jest wspólnotą osób: mężczyzny i kobiety, jako małżonków, rodziców, dzieci i krewnych. Pierwszym jej zadaniem jest wierne przeżywanie rzeczywistości komunii w ciągłym działaniu na rzecz rozwijania prawdziwej wspólnoty osób" (Jan Paweł II, za: Chuchra, Jęczeń, 2012, s. 8).

Znając pojęcie rodziny, istotne znaczenie ma zrozumienie, czym jest środowisko rodzinne, które stanowi fundamentalny składnik ogniska domowego. Henryk Smarzyński (1978, s. 8) definiuje je jako

> […] główny ośrodek rozwoju sfery emocjonalnej osobowości oraz postaw moralnych. Rodzina jest podstawową grupą społeczną, w której kształtuje się umiejętność współżycia zespołowego dziecka w życiu społecznym (s. 8).
> To środowisko najintensywniej oddziałuje na dziecko, przetwarzając jego cechy wrodzone, temperament i biopsychiczne w cechy nabyte, które z kolei wpływają na postawę dziecka, jego nawyki i zasady postępowania (s. 12).

Istnieje jednak wiele czynników rozbijających ład życia rodzinnego, a tym samym zagrażających ludzkiej egzystencji, która jest rozumiana jako sposób istnienia, charakterystyczny wyłącznie dla istoty ludzkiej (człowieka), poprzedzający esencję. Człowiek najpierw istnieje, a później dokonuje swojego definiowania. Egzystencja ludzka tym różni się od egzystencji roślin, że rodząc się, człowiek nie ma wrodzonej natury, lecz sam ją tworzy, nadając tym samym swojemu życiu sens i biorąc za nie odpowiedzialność. Do takich czynników zaliczamy m.in. zjawisko przemocy. Wieloaspektowy charakter anarchii domowej sprawia, że trudno znaleźć spójne teorie genezy i uwarunkowania tego zjawiska. Psychologia również jednoznacznie nie określa koncepcji przemocy domowej.

Definiuje się ją jako celowe wywieranie wpływu na osobę lub grono osób słabszych bez ich pozwolenia, przy użyciu siły. Prowadzi ono do osiągnięcia zamierzonych skutków myślowych i zachowawczych. Według *Słownika języka polskiego* (Szymczak, 1988, s. 986) zjawisko to rozumie się jako „[…] fizyczną przewagę wykorzystywaną do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś; narzucaną bezprawnie władzę, panowanie". Brutalne działanie składa się z dwóch podstawowych elementów: działanie ekscesywne oraz wyrządzające ból i przykrość drugiej osobie. Dla ukazania, jak szerokie jest to zjawisko, warto przytoczyć również definicję według Iwony Pospiszyl (1994, s. 14): „przemocą są wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnych relacji".

Z tak szerokiego pojęcia, które może dotyczyć każdej sfery życia ludzkiego, należałoby wyodrębnić i zdefiniować przemoc w rodzinie, do której zaliczane są jednorazowe albo powtarzające się zachowania, czy też rezygnacje z działania na rzecz osoby najbliższej, z którą mieszkamy lub prowadzimy gospodarstwo, nakłanianie jej do postępowania wbrew jej oczekiwaniom i woli. Takie działanie może doprowadzić do niebezpieczeństwa utraty zdrowia lub życia, naruszać nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, oraz godność ofiary. Może się też przyczyniać do pogorszenia jej kondycji fizycznej lub psychicznej, a także wywoływać strapienia oraz straty moralne.

W podstawowej klasyfikacji przemocy można wyróżnić następujące formy (Papież i Płukis, 1998): **przemoc spontaniczną**, tzw. gorącą; **przemoc instrumentalną**, tzw. chłodną. Podziału tego dokonuje się na podstawie analizy stanu emocjonalnego sprawców patologii.

Cechą charakterystyczną przemocy „gorącej" jest gniew, agresja, złość oraz inne formy ekspresji, tj. krzyk, impulsywne zachowania, rękoczyny, a nawet zadawanie bólu. U jej podstaw leży furia, która jest spowodowana niemocą i frustracją (Papież, Płukis, 1998). Jest ona wynikiem kumulacji i nieumiejętności powstrzymania gniewu oraz wściekłości. W konsekwencji dochodzi do utraty kontroli emocjonalnej i zachowawczej. Przemoc ta, będąca następstwem frustracji, prowadzi do aktów przemocy. Jest najłatwiej zauważalna i najbardziej spektakularna. Jej cechą charakterystyczną jest to, że pojawia się nagle i szybko się kończy.

Do wywołania przemocy „chłodnej" nie są potrzebne ani gniew, ani furia, a już na pewno nie ma w niej intencji zaszkodzenia drugiej osobie. Najistotniejszy w formie instrumentalnej jest cel, który sprawca traktuje jako nadrzędny czynnik. Dlatego podejmowane działania są realizacją zamierzonych celów, np. dokonania zemsty. Niektórzy uważają ją za usprawiedliwioną. Jej cechą charakterystyczną jest premedytacja. Przemoc „chłodna" jest niekiedy postrzegana przez sprawcę jako działanie pozytywne, motywowane m.in. realizowaniem jakiejś filozofii, wiary, ideologii lub działaniem w imieniu czyjegoś dobra, a nawet przestrzeganiem pewnych reguł (Kmiecik-Baran, 2000).

Istnieją jeszcze inne klasyfikacje działań dewiacyjnych, do których zalicza się następujące formy:

– **Przemoc symboliczną**, skupiająca się na uszanowaniu obyczajowości, tradycji istniejących jako jedyne, odrzuca natomiast wszystkie wzory zachowania odbiegające od panującej kultury. Często odbierana jest jako coś naturalnego. Zdarza się ona w strukturach politycznych, społecznych i kulturowych. Ze względu na trudność jej dostrzeżenia jest zaliczana do przemocy ukrytej.

– **Przemoc interpersonalną**, inaczej przemoc bezpośrednią, postrzeganą przez osobę jako działanie z użyciem siły fizycznej, presję psychiczna lub jako stan niesamodzielności i podporządkowania.

– **Przemoc strukturalną**, inaczej zwaną pośrednią, która stanowi przeciwieństwo przemocy bezpośredniej. Nie musi składać się z fizycznego aktu, psychicznego zranienia lub napaści.

– **Przemoc „aksamitna"**, która opiera się głównie na miłości i przedawkowaniu nadopiekuńczości (Papież, Płukis, 1998).

Dodatkowo wyróżnia się formę: **aktywną** i **bierną.**

Przemoc aktywna jest przede wszystkim zniewoleniem przy użyciu siły, napadu na dawną czy też obecną tożsamość pokrzywdzonego. Wyciągane są

w stosunku co do niej konsekwencje za bycie sobą – uwięzienie, kazirodztwo oraz różnego rodzaju wykorzystywanie seksualne. Natomiast do formy biernej zalicza się zaniedbania sfery fizycznej: podstawowych potrzeb oraz niespełniania standardów medycznych, porzucenie czy zaniechanie opieki, a także narażenie bezpieczeństwa fizycznego, zaniedbanie emocjonalne, niewłaściwe wymagania, niedopilnowanie obowiązku edukacyjnego wobec dziecka albo brak należytej opieki – tolerowanie lub zachęcanie do prostytucji.

Przemoc i agresja mają różne oblicza, które są związane z błędnym pojmowaniem człowieka wobec zagadnień oraz ról, jakie powinien pełnić w życiu codziennym, rodzinnym, społeczno-politycznym i zawodowym.

Wyróżniamy cztery obszary przemocy (Bielawska-Batorowicz i Hanks, 1993): przemoc psychiczna, przemoc fizyczna, przemoc seksualna, przemoc ekonomiczna – zaniedbanie.

Przemoc psychiczna (emocjonalna) jest najpowszechniejszą formą agresji, jaka występuje w rodzinie. Zarazem jest najtrudniejszą do zdefiniowania formą znęcania się. Według ekspertów prawie wszyscy opiekunowie, w tym także rodzice znęcają się emocjonalnie nad dzieckiem w jakichś okresach jego egzystencji. Definiuje się ją jako ciąg ataków na dobre samopoczucie psychiczne ofiar. Wlicza się ją do wszystkich zachowań, zarówno pasywnych, jak i aktywnych, które mają na celu zaburzenie lub zniszczenie pozytywnego obrazu siebie ofiary. W efekcie przyczynia się do nieadekwatnego funkcjonowania społeczno-psychicznego ofiary w przyszłości. Według badań przemoc emocjonalna jest największym zagrożeniem dla ludzkiej psychiki, choć osoby, wobec których jest stosowana, nie uważają się za ofiary. Ludzie będący ofiarami przemocy domowej zazwyczaj są skryci, zamknięci w sobie, wycofani. Mają zaniżoną samoocenę i inne spostrzeganie świata. Z reguły winą za akty przemocy obarczają samych siebie, poddając się tym samym woli tyrana. Starają się zachować zgodnie z jego oczekiwaniami i dostosowują swoje postępowanie do jego wymogów.

Przemoc fizyczna to wszelkie działania związane z odnoszeniem przez ofiarę obrażeń cielesnych. Narusza godność osoby ludzkiej, mając na celu sprawienie jej bólu lub uszczerbków na zdrowiu. Zalicza się do niej każde postępowanie z bezpośrednim użyciem siły, które zmierza do wyrządzenia zamierzonej krzywdy, np. policzkowanie, popychanie, bicie, obezwładnianie lub działanie z użyciem broni palnej.

Następstwem takiego zachowania są znamiona zauważalne gołym okiem, do których zaliczamy: siniaki, rany otwarte, złamania, krwiaki i guzy. Oprawcy mogą zmuszać swoje ofiary, w tym także dzieci, do spożywania substancji szkodliwych, tj. alkoholu, narkotyków i innych środków odurzających, które

mogą powodować opóźniony lub nieprawidłowy rozwój dziecka lub stać się przyczyną występowania upośledzeń funkcji poznawczych i zaburzeń mowy.

Przemoc seksualna jest bardzo traumatycznym wydarzeniem, jakiego może doświadczyć osoba, zazwyczaj kobieta lub dziecko. Ma ścisły związek ze strefą seksualną, polega na wykorzystywaniu w celu pobudzenia i zaspokojenia potrzeb seksualnych osoby dorosłej. Wykorzystywaniem erotycznym dzieci nie muszą być bezpośrednie kontakty seksualne, ale także każde sytuacje, w których osoba dorosła namawia dziecko do brania udziału w czynnościach o charakterze seksualnym, prezentując dziecku pornografię lub wykorzystując młodego człowieka w jej tworzeniu. Do przemocy tej zaliczamy również obnażanie się przed nieletnim poprzez pokazywanie swoich genitaliów. Działania te powodują, jak w większości przypadków przemocy, depresję oraz obniżony poziom własnej wartości. Ofiary mają też problem z odczuwaniem przyjemności, nie potrafią cieszyć się z doznawania oznak miłości bliskich. Często nie są w stanie zbudować normalnych relacji z osobą odmiennej płci.

Przemoc ekonomiczna – zaniedbanie jest celowym niszczeniem czyjejś własności. Przejawia się niedostatecznym zapewnianiem godnych warunków rozwojowych, niezaspokajaniem pierwotnych dążeń fizycznych i emocjonalnych, np. uniemożliwieniem zaspokajania potrzeb fizjologicznych związanych z jedzeniem, higieną, snem, jak również brakiem opieki i zainteresowania ze strony bliskich. Przykładem tego mogą być dzieci pozostawione na dworze bez opieki w godzinach wieczornych. Przemoc ekonomiczna może stanowić następstwo całkowitego powiązania finansowego ofiary ze sprawcą, np. poprzez konfiskowanie zarobionych funduszy pieniężnych, utrudnianie podjęcia pracy zawodowej, zmuszanie do zaciągnięcia kredytów. Wśród dzieci można zaobserwować zaniedbania pod względem higienicznym i zdrowotnym.

2. WIZERUNEK SPRAWCY I OFIARY PRZEMOCY

Obecnie nie mamy wystarczającej wiedzy i źródeł informacji, wiele jest też nielogiczności i niejasności odnośnie do typowego wizerunku ofiary przemocy, trudno też nakreślić portret sprawcy, jeśli chodzi o posiadane kwalifikacje, cechy charakteru, wiek oraz tło społeczne. Poniżej zostało zaprezentowanych kilka przykładów osobowości osób – sprawców przemocy.

Sprawcami przemocy mogą być (Szczukiewicz, 2007):

– **osoby o nieprawidłowej osobowości**, co oznacza, że sprawcami przemocy domowej są psychopaci;

– **osoby uzależnione od alkoholu**, które znęcają się nad partnerem pod wpływem substancji psychoaktywnej, w tym przypadku alkoholu;

– **osoby z organicznym zaburzeniem mózgu** w wyniku uszkodzenia albo schorzenia mózgu, które spowodowało lub powiększyło ich trudności adaptacyjne, zwłaszcza gdy działają inne niekorzystne czynniki środowiskowe, co może to prowadzić do antyspołecznych czy też przestępczych zachowań;

– **osoby z padaczką skroniową –** badania, jakim zostali poddani mężczyźni bijący swoje żony, wykazują, że u 30% występowała padaczka skroniowa, według innych badań u 50% pacjentów cierpiących na padaczkę skroniową stwierdzono incydenty przemocy;

– **osoby chore psychicznie –** przemoc w rodzinie może mieć związek z chorobą psychiczną sprawcy, gniew i związana z nim agresja mogą pojawić się w ostrych psychozach.

Znając osobowość sprawcy, warto skupić się na poznaniu osobowości osób doznających przemocy – ofiar. Osobowość pokrzywdzonego może charakteryzować się różnymi zaburzeniami natury psychologicznej, tj. depresją, niekontrolowanymi wybuchami płaczu, niepokojem, uczuciami ambiwalentnymi, popadaniem ze skrajności w skrajność. Pogorszenie stanu psychicznego u ofiar może wywołać nawet pojedynczy, drobny epizod. Na skutek wyczerpania zasobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach dochodzi do tak zwanego „prania mózgu". Jest to jeden z zabiegów stosowanych przez oprawcę, w którym ofiara porównuje własną sytuację do więźniów w krajach totalitarnych lub osób znajdujących się w sektach. Cechą charakterystyczną takiego postępowania jest systematyczne poddawanie pokrzywdzonego celowym działaniom, które mają za zadanie zawładnięcie przez sprawcę zachowaniem, potrzebami, emocjami i uczuciami ofiary.

Osoby, które nie są obecnie ofiarami, ale doświadczyły przemocy w dzieciństwie, często nie potrafią powiązać ze sobą objawów, z którymi się zmagają, ze swoją przeszłością i nie umieją relacjonować swoich wstrząsających doświadczeń. Można wtedy zidentyfikować jeden z głównych zespołów psychopatologicznych – lękowy, depresyjny lub lękowo-depresyjny. Dość duża grupa osób leczących się na depresję nie ujawnia, że jest dorosłym dzieckiem alkoholika albo że w rodzinie, w której się wychowywała, występowała przemoc. Wynika to z nikłej znajomości lekarza lub braku zaufania do jego osoby. Ofiary często nie potrafią stworzyć w życiu dorosłym innego związku, nieopartego na przemocy. Ponownie wchodzą w rolę osób doświadczających czynów dewiacyjnych. W trakcie swojego życia mierzą się z trudnościami obniżonego nastroju, które mogą być rozpoznawane jako choroba afektywna, i przejawiają się w objawach lękowych. Ten czynnik powinien być wzięty pod

uwagę przy stawianej diagnozie oraz planowaniu postępowania leczniczego i psychoterapii.

3. SKUTKI PRZEMOCY W ŚRODOWISKU RODZINNYM

Patologia społeczna, do której zalicza się zachowania przemocowe, bez wątpienia należy do poważnych zagrożeń egzystencjalnych człowieka. Stosowanie wszelkich form agresji odciska piętno na całym życiu ofiary. Może zaburzać funkcjonowanie we wszystkich jej obszarach. Działa destrukcyjnie na każdą sferę: somatyczną, poznawczą, emocjonalną, behawioralną, społeczną oraz seksualną. W konsekwencji powoduje duże zagrożenie dla dalszego życia ofiary.

Sołtysiak i Nowakowska (2010) wymieniają bezpośrednie i odległe konsekwencje doświadczania przemocy:

a) fizycznej:

– w sferze somatycznej – dolegliwości bólowe, obrażenia cielesne, oparzenia, trwałe zniekształcenia, schorzenia narządów zewnętrznych, zaburzenia snu, łaknienia;

– w sferze poznawczej – trudności z koncentracją, zaburzenia pamięci i w odtwarzaniu wiadomości, postawa wzmożonej czujności, negatywny obraz siebie i świata, brak zainteresowania przyszłością;

– w sferze emocjonalnej – lęk, nieufność, niepokój, apatia, uczucia nieadekwatne do wieku;

– w sferze behawioralnej – moczenia nocne, wzrost agresywności, pragnienie zemsty, zachowania przestępcze, stosowanie przemocy wobec innych, unikanie fizycznego kontaktu z dorosłymi;

– w sferze „ja" – brak akceptacji siebie, niska samoocena, brak oparcia w sobie;

b) psychicznej:

– w sferze somatycznej bóle głowy, zaburzenia snu, brak lub nadmiar apetytu, ponadto choroby psychosomatyczne, bezsenność, zaburzenia mowy, opóźnienia wzrastania i rozwoju;

– w sferze poznawczej – zniekształcone widzenie innych osób, niezdolność do wyrażania siebie, spowolniony proces myślenia, koszmary senne, opóźnienie rozwoju poznawczego;

– w sferze emocjonalnej – poczucie krzywdy, drażliwość, nerwice, fobie, kłopoty z kontrolą emocjonalną, poczucie bezradności, nieufność, w konsekwencji prowadzące do depresji i opóźnienia rozwoju emocjonalnego;

– w sferze behawioralnej – izolacja społeczna, mechanizm podporządkowywania się innym, samookaleczenie, wyuczona bezradność, przystosowanie do bycia ofiarą, bunt i agresja w zachowaniu;

– w sferze „ja" – niskie poczucie własnej wartości, zmiana poczucia własnej tożsamości – proces wiktymizacji oraz brak oparcia w sobie;

c) seksualnej:

– w sferze somatycznej – urazy narządów płciowych, zakażenia bakteryjne, choroby weneryczne, ciąża, niepłodność;

– w sferze poznawczej – problemy w nauce, nadpobudliwość psychoruchowa, spowolniony proces myślenia, lęki, zespoły depresyjne, przejawy PTSD;

– w sferze emocjonalnej – poczucie winy, bezradność, poczucie beznadziejnościi obcości wobec własnego ciała;

– w sferze behawioralnej – prowokacyjne zachowania seksualne, izolacja od grupy, skłonność do wycofania, erotyzm zachowania, zachowania autodestrukcyjne, brak satysfakcji z życia seksualnego;

– w sferze „ja" – zaburzenia własnej tożsamości, niska samoocena, dezorientacja co do tożsamości seksualnej.

Przedstawione wybrane przykłady zaburzeń świadczą o dużym negatywnym wpływie każdego rodzaju przemocy na osobowość człowieka. Przynosi ona dramatyczne skutki obserwowalne, które można dostrzec bezpośrednio, w akcie agresji, jak i odroczone w czasie, tzw. dalekosiężne, mające duży wpływ na kształtowanie się tożsamości.

3.1. ZESPÓŁ ZABURZEŃ STRESU POURAZOWEGO (PTSD)

Pojęcie *posttraumatic stress disorder* (PTSD) zostało w 1980 roku oficjalnie wprowadzone przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne do profesjonalnego słownictwa służby zdrowia.

Do niedawna wielu specjalistów zdrowia psychicznego było przekonanych, że ludzie cierpią na lęk, depresję i inne objawy wynikające ze specyficznych problemów wewnętrznych lub konfliktów psychicznych. Samo wydarzenie traumatyczne może stanowić przyczynę rozwoju różnorakich symptomów, niezależnie od wcześniejszych predyspozycji psychicznych. Objawy te są reakcją na pojedynczą lub wielokrotną sytuację, zdarzenie o charakterze traumatycznym, wpływającym na człowieka, niezależnie od istnienia jego wewnętrznych problemów psychologicznych.

Według badań w wyniku działania silnego stresu inne czynniki czy predyspozycje osobowościowe nie odgrywają znaczącej roli dla możliwości

przewidzenia objawów PTSD. Obecność symptomów i ich nasilenie ma związek z intensywnością oraz czasem trwania wydarzeń stresowych, a nie zasobów osobowościowych człowieka. Wzmożony stres w połączeniu z wydarzeniami traumatycznymi może doprowadzić do zmiany osobowości, ale nigdy odwrotnie. Nie oznacza to, że cechy osobowości, system wartości i przekonań przed traumą nie mają wpływu na ludzką interpretację tych wydarzeń. Jednak na podstawie wielu faktów i obserwacji można stwierdzić, że za powstanie syndromu objawów PTSD odpowiedzialna jest sytuacja traumatyczna, a nie wcześniejsze cechy lub słaba osobowość.

3.2. WYUCZONA BEZRADNOŚĆ

Jednym z interesujących zagadnień, jakim zajął się Martin Seligman, jest tzw. wyuczona bezradności. Jego badania opierały się na zwierzęcym modelu wyuczonej bezradności. Seligman za cel podstawił sobie zbadanie podstaw podatności na wywołaną stresem depresję. Jego procedura opierała się na stresowaniu zwierząt – psów zamkniętych w klatkach – poprzez aplikację szoków elektrycznych. Eksperymenty te udowodniły, że również poddanie jednostki oddziaływaniu przykrych bodźców i jednoczesne pozbawienie jej możliwości wpływu na tę sytuację wywołuje u niej specyficzny stan bezradności.

Brak efektów podejmowanych działań może być u ofiar przemocy skutkiem tzw. syndromu wyuczonej bezradności, będącego wynikiem długotrwałego i bardzo destrukcyjnego działania procesu krzywdzenia. Powstaje on wskutek wielokrotnych doświadczeń związanych z nieudanymi próbami zatrzymania przemocy i poszukiwania pomocy.

Wyuczona bezradność jest stałym wzorcem reagowania w różnych sytuacjach życiowych. Mimo możliwości uniknięcia bólu i przeciwstawienia się nieprzyjemnej sytuacji, ofiara pozostaje bierna, nie podejmując prób obronnych. Pojęcie to w dużej części wyjaśnia objawy depresji klinicznej.

Wyuczona bezradność może prowadzić do: **deficytów poznawczych** – ogólnego przekonania, że nie istnieją takie sytuacje, których zmiana jest możliwa; **deficytów motywacyjnych** – braku motywacji, bierności w działaniu, nieumiejętności angażowania się, długiego okresu dochodzenia do zrównoważenia i harmonii po porażce; **deficytów emocjonalnych** – głównie stanów obniżonego nastroju, lęku, uczucia zmęczenia, depresji, wrogości i niekompetencji; **deficytów społecznych** – wycofania z kontaktów społecznych.

3.3. ZESPOŁY MALTRETOWANIA DZIECI (CHUCHRA, JĘCZEŃ, 2012)

Zrównoważony emocjonalnie człowiek na widok małego dziecka reaguje uczuciem opiekuńczym. Traktuje go jako oznakę miłości i radości rodziców. Tak powinno być we wszystkich domach. Jednak nie każdy nowo narodzony członek rodziny jest oczekiwany. Niektórzy rodzą się przypadkowo i psują wcześniej poukładane życie rodziców.

Krzywdzenie młodych pokoleń jest w dzisiejszych czasach częstym i powszechnie obserwowanym zjawiskiem, jednak już w czasach starożytnych dochodziło do dzieciobójstwa oraz porzucania niemowląt. Zabijano wtedy z przyczyn socjalnych, kulturowych i obyczajowych. Dopiero wiek XX przyniósł ze sobą pewne zmiany. Pewne postawy rodzicielskie zaczęto uznawać za patologiczne.

Do maltretowania zalicza się wszystkie, zamierzone lub niezamierzone działania, które negatywnie wpływają na psychofizyczną i psychospołeczną sprawność dziecka. Zespół ten jest terminem medycznym o bardzo rozległym zakresie pojęciowym. Obejmuje wiele zespołów klinicznych. W literaturze fachowej najczęściej omawia się następujące zespoły krzywdzenia dzieci (Mossakowska, 1998): zespół dziecka bitego; zespół dziecka potrząsanego; zespół nadopiekuńczości; nadużycia seksualne.

Zespół dziecka bitego został przedstawiony w 1961 roku na zjeździe pediatrów w Los Angeles. Henryk Kempe rozumiał go jako stan kliniczny u małego dziecka, które doznało jakiegoś poważnego obrażenia fizycznego, zadanego przez rodziców lub opiekunów, prowadzącego do stałego lub czasowego uszkodzenia ciała lub zdrowia. Zespół dziecka bitego powinien być brany pod uwagę w sytuacji stwierdzenia u dziecka złamania kości, krwiaków powłok skórnych, zaburzenia rozwoju czy obrzęku tkanek miękkich. U dzieci urazy nieprzypadkowe stanowią poważny problem diagnostyczny, z którym zmagają się zarówno medycy sądowi, jak i lekarze klinicyści. Urazy zadawane świadomie przez rodziców lub opiekunów są jedną z głównych patologii w relacjach międzyludzkich.

Osoba krzywdząca dziecko zazwyczaj opóźnia udzielenie fachowej pomocy. Na ogół rodzice zgłaszają się z innymi problemami niż urazy, np. wskazują na wymioty, nieustanny płacz dziecka. Oprawcy zatajają fakt krzywdzenia. W wyrachowany sposób podają nieadekwatne do charakteru urazu mechanizmy jego powstawania. Sygnalizują podatność dziecka na uszkodzenia

Kolejnym groźnym dla życia i zdrowia młodych pokoleń zjawiskiem jest zespół dziecka potrząsanego. Jest to szczególna postać maltretowania dzieci. Najczęściej dotyczy niemowląt poniżej 6. miesiąca życia. Objawia się

potrząsaniem dziecka przez zdenerwowanego rodzica, trzymającego go za klatkę piersiową albo kończyny. W trakcie wstrząsów główka dziecka, ze względu na stosunkowo duże wymiary i słabe mięśnie szyi, rzucana jest na wszystkie strony. Jest to przyczyną przerwania bardzo małych i delikatnych żył na powierzchni mózgu, a następnie obustronnego krwawienia do przestrzeni podoponowej. Takie działanie może doprowadzić do powstawania obrzęku mózgu lub krwiaków podtwardówkowych. Prawie we wszystkich przypadkach następuje krwawienie do gałek ocznych.

Zespoły maltretowania dzieci nie są dostatecznie rozpoznawane przez lekarzy pediatrów. Wynika to z niechęci do angażowania się w procedury prawne lub ze zbyt małej znajomości problemu. Lekarze podczas swojej pracy niekiedy spotykają się z specyficznymi chorobami dzieci. Tajemniczość chorób sprawia, że nie potrafią racjonalnie ich wytłumaczyć, gdyż objawy podawane przez rodziców czy opiekunów dzieci nie znajdują odzwierciedlenia w badaniach medycznych. Na podstawie statystyk można stwierdzić, że co roku w Polsce odnotowuje się od kilku do kilkunastu przypadków Zastępczego Zespołu Münchhausena. Znacznie częściej występują w Stanach Zjednoczonych, gdzie rocznie stwierdza się 1200 przypadków. Opisywany zespół zastępczo nazywany jest: zespołem Münchhausena *per Procur*, zespołem Münchhausena *by Proxy* i zespołem Münchhausena udzielonym. Jest to najbardziej złożona i tragiczna w skutkach forma maltretowania. Zespół ten objawia się wymyślaniem lub wywoływaniem przez opiekuna dolegliwości – zarówno fizycznych, jak i emocjonalnych – u zależnej od niego osoby. Nazwa pochodzi od historycznej postaci – Carla von Münchhausena, który stał się sławny z powodu fantastycznych opowieści o swoich wyprawach.

Termin „zespół Münchausena w zastępstwie" lub „z przeniesienia" wprowadził Roy Meadow, brytyjski pediatra. W charakterystyce tego objawu pediatra podaje, że matki wymyślają różne sposoby intoksykacji dziecka poprzez podanie mu leków psychotropowych, nasennych czy chemikaliów w soli i pieprzu.

ZAKOŃCZENIE

Przemoc w rodzinie jest często obecna w dzisiejszych czasach. Zalicza się do niej wszystkie zachowania, czynne lub bierne, które wywołują cierpienie psychiczne bądź zdrowotne drugiego człowieka. Zjawisko to często pozostawia po sobie poważne skutki, które wpływają na dalsze życie ofiary. Najczęstszą przyczyną występowania owego problemu są substancje psychoaktywne, które oddziałują zarówno na zachowanie sprawcy, jak i na funkcjonowanie całego

otoczenia. Duży wpływ mają także wzorce wyniesione z domu rodzinnego. To, w jakim otoczeniu młody człowiek został wychowany, jakie reguły przyswoił i jak zaadaptował się w środowisku zewnętrznym, będzie oddziaływać na jego dalsze postępowanie w życiu dorosłym.

Zachowania przemocowe mogą przybierać rozmaite formy. Począwszy od najczęściej spotykanych i dostrzegalnych gołym okiem, przemocy fizycznej i psychicznej, po bardziej złożone rodzaje – seksualne i ekonomiczne.

Przemoc występująca w rodzinie, oprócz zauważalnych u ofiary ran zewnętrznych, często powoduje nieodwracalne zmiany osobowościowo-zachowawcze. Należą do nich np. zaburzenia zachowania, depresja, uzależnienia, próby samobójcze i wiele innych negatywnych następstw. Zachowanie to w sposób szczególny oddziałuje na ludzi młodych, którzy już na samym początku swojej socjalizacji doświadczyli przemocy. Skutki wywołane przemocą mogą pozostawić ślad na całe życie dziecka, ponieważ zostaje zaburzone funkcjonowanie rodziny – jednej z najważniejszych i najbardziej pierwotnych wspólnot, zaspokajających podstawowe potrzeby człowieka i odgrywających bardzo ważną rolę w procesie przystosowania, która jest zaliczana do pierwszego i najważniejszego środowiska wszechstronnego rozwoju człowieka.

Istotna w zakresie pomocy ofierze przemocy jest szybka reakcja ofiary lub osób z zewnątrz, np. wychowawców, sąsiadów, opiekunów. Istnieje wiele instytucjonalnych rozwiązań, z których powinna skorzystać osoba poszkodowana. Może to być np. Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia", Policja, ośrodek pomocy społecznej oraz ośrodek zdrowia. Podstawowym zadaniem świadka przemocy jest zgłoszenie informacji odpowiednim instytucjom oraz uświadomienie ofiary, że bierna postawa nie rozwiąże problemu, a jedynie wzmocni negatywne skutki.

BIBLIOGRAFIA

Bandura-Madej, W. (2000). *Przemoc w rodzinie*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Bielawska-Batorowicz, E., Hanks, H. (1993). O formach złego traktowania dziecka. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 305-315.

Brągiel, J. (1996). *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*. Opole: Wydawnictwo OU.

Chuchra, M., Jęczeń, J. (2012). *Przemoc w małżeństwie i w rodzinie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Hołyst, B. (2013). *Zagrożenie ładu społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kmiecik-Baran, K. (2000). Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole. *Młodzież i Przemoc*, 4, 71-84.

Mossakowska, B. (1998). Społeczno-medyczne aspekty Zespołu Dziecka Krzywdzonego. *Przegląd Pediatryczny*, 28(3), 182-185.

Papież, J., Płukis, A. (1998). *Przemoc dzieci i młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Pierzchała, K. (2013). *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Pierzchała, K. (2015). The Process of Social Reintegration of Convicts on the Background of World Penitentiary System. The Analytical and Synthetic Outline of the Issue. [Proces readaptacji społecznej skazanych na tle światowego systemu penitencjarnego. Zarys analityczno-syntetyczny zagadnienia]. Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych i Polska Akademia Nauk. *Polish Political Science. Yearbook*, 44, 154-170.

Pierzchała, K. (2016). *Destygmatyzacja przestępców w świetle Magisterium Kościoła oraz poglądów na resocjalizację*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".

Pierzchała, K. (2017). Pedagogical and Theological Reflections on the De-Stigmatization Process [Refleksje pedagogiczno-teologiczne nad procesem destygmatyzacji]. *Polish Journal of Social Rehabilitation (Resocjalizacja Polska)*, 13, 17-37.

Pierzchała, K. (2018). Forms of Rehabilitation's Effects Toward Dysfunctional Family [Formy oddziaływania resocjalizującego wobec dysfunkcjonalnej rodziny]. W: M. Przybysz-Zaremba, W. Ziarek (red.), *FAMILY. Tasks – Help – Support. Selected Aspects* (s. 249-263). Academic Editing. Lithuania: Mykolas Romeris University in Vilnius.

Pierzchała, K., Cekiera, Cz. (2008). *Zwalczanie patologii społecznych w systemie penitencjarnym Polski i USA*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Pierzchała, K., Cekiera, Cz. (2009). *Człowiek a patologie społeczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Pospiszyl, I. (1994). *Przemoc domowa*. Warszawa: WSiP.

Smarzyński, H. (1978). *Rodzina współczesna jako środowisko wychowawcze*. Kraków–Wrocław: PAN.

Sołtasiak, T., Nowakowska, A. (red.) (2010). *Młode pokolenie ofiary czy sprawcy przemocy?* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.

Szczukiewicz, P. (red.) (2007). *Przemoc domowa – wybrane zagadnienia*. Lublin: Wydawnictwo MAD.

Szymczaka, M. (red.) (1988). *Słownik języka polskiego* (t. 2). Warszawa: PWN.

PROBLEM PRZEMOCY W ŚRODOWISKU RODZINNYM JAKO ŹRÓDŁO ZAGROŻENIA EGZYSTENCJI CZŁOWIEKA

Streszczenie

Zagadnienie przemocy w środowisku rodzinnym jest bez wątpienia znane. Szybki rozwój mass mediów dostarcza ułamkowej wiedzy na ten temat. W XXI wieku nadal można się spotkać z pewnymi stereotypami dotyczącymi tego zjawiska. Bardzo często doprowadzają one do ukrywania przez rodzinę problemu przemocy. Osoby z zewnątrz również wolą się nie angażować w pomoc poszkodowanym. Dzieje się tak przez błędne przekonania, że jest to prywatna sprawa każdej rodziny. Wielu ludzi uważa agresję, przemoc oraz brutalne zachowania za występujące tylko i wyłącznie w rodzinach patologicznych, którym nie da się pomóc, ponieważ ich sposób

funkcjonowania i postępowania jest kontynuowany z pokolenia na pokolenie, a agresywne zachowanie odziedziczyli w genach. Zdarza się też, że osoby z zewnątrz krytykują ofiary, twierdząc, że same doprowadziły do tego zjawiska, akceptując problem oraz nie podejmując starań, aby uwolnić się od władzy tyrana. Przemoc może dotyczyć każdej rodziny oraz występować w wyższych klasach społecznych. Zarówno sprawcy, jak i ofiary mogą być ludźmi inteligentnymi, po wyższych studniach, pracującymi w dobrze prosperujących firmach. Bez wątpienia jest to zjawisko, które może dotknąć każdego człowieka. Dlatego bardzo ważne jest, aby podjąć walkę z istniejącymi stereotypami. Nie jest to jednak łatwe, gdyż społeczeństwo często nie wie, że zjawisko przemocy w środowisku rodzinnym jest wspólnym problemem. Przejawy agresji nie tylko psują relacje rodzinne, społeczne, lecz także powodują duże zagrożenie dla zdrowia psychicznego i fizycznego jednostki ludzkiej. Mogą nieodwracalne zmienić człowieka, jak również zaburzać całą dotychczasową egzystencję.

Słowa kluczowe: rodzina; środowisko rodzinne; przemoc.

THE PROBLEM OF VIOLETCE IN FAMILY ENVIRONMENT AS THE SKURCE OF THE THREAT OF TE HUMAN EXISTENCE

Summary

The issue of domestic violence is undoubtedly commonly known. The fast growing mass media pay little attention to it. Stereotypes concerning this phenomenon are still seen in the 21st century and it is them that make the families hide their problem. Outsiders prefer not to get engaged in helping the victims as it is wrongly believed that the issue is a private matter. A vast majority of people assume that aggression, violence and brutal behaviour occurs only in pathological homes, where help cannot be provided due to the way those families function, behaviour is believed to be continued from generation to generation and aggressive behaviour is inherited. There are cases where people from the outside criticise victims claiming it is them who lead to this situation, accepting the issue and not trying to free themselves from the tyrant. Domestic violence may concern any family of any social status. Perpetrators, as well as the victims, may be intelligent, well educated people working on prestigious positions. This phenomenon may undoubtedly touch anyone in society. It is important to fight the existing stereotypes but is not an easy task as the society is often unaware that domestic violence is a collective issue. Changing the common beliefs and increasing social consciousness may be particularly helpful to young people who in a dozen or so years will be the adults creating their countries future. Examples set at home play a basic but vital role in functioning of young generations. The symptoms of aggression not only spoil family and social relationships but also cause a great threat to mental health and the physical human unit. They can irreversibly change a person, as well as disturb all existing existence.

Key words: family; family environment; violence.